

Ve věku nedožitých pětáosmdesáti let nás navždy opustil Jiří Musil (1928–2012), jeden z nejvýznamnějších českých sociálních vědců druhé poloviny 20. století. Přestože dosáhl vysokého věku a byl těžce nemocen, nepřestával akademicky pracovat. Musilovým pozdním, rozhodně však ne nevýznamným zájmem se staly dějiny české sociologie, které chápal jako splacení dluhu vůči předchozím (hlavně meziválečným) pracovníkům a současně jako interpretační rámec problémů a nedostatků soudobé české sociologie i dalších společenských věd. V tomto smyslu se zapojil do práce na projektu Dějiny a současnost české sociologie, který realizuje Sociologický ústav AV ČR od roku 2010. Usiloval mj. o pozitivní zhodnocení významu pražské sociologické školy a tomuto tématu se věnoval i ve své zřejmě vůbec poslední studii, jejíž definitivní rukopis odevzdal týden před svou smrtí. Redakční rada se po poradě s recenzenty rozhodla poslední text prof. Musila publikovat beze změn, jako hold této vynikající osobnosti, i jako pobídku pro Musilovy kolegy a následovníky.

(red.)

CHICAGSKÁ ŠKOLA A ČESKÁ SOCIOLOGIE*

† *Jiří Musil*

Praha

The Chicago School and Czech Sociology

Abstract: *Czech sociology in the period since 1925 has reacted to the Chicago School in four ways: (1.) The first type of reaction was represented by a group of authors who either dismissed this approach or ignored it completely; (2.) The second reaction was represented by sociologists who knew about the approach and basically referred to it in a neutral manner; (3.) The third reaction were attempts to interpret the School in the deeper context of the development of American sociology in the first half of the 20th century; this reaction included both criticism and positive acknowledgment; (4.) The fourth reaction essentially varies. Its common factor is the acceptance of the basic theoretical or merely methodological tenets of the School. They intentionally continued*

* Studie vznikla v rámci grantu GA ČR *Dějiny a současnost české sociologie* (č. P404/10/0032).

in the tradition of the Chicago School, and often complemented or otherwise modified its approaches. All four of these reaction types stemming from the Czech environment reacted chiefly to the Chicago School's concept of urban sociology, and less to its urban ethnology and social psychology.

Keywords: *Sociology – history of; Chicago school; Czech sociology; urban sociology; social ecology*

Britský autor Robert E. Dickinson v knize *The West European City* poukázal na to, že Praha byla prvním evropským městem, kde byly aplikovány principy empirické analýzy města v duchu chicagské sociologické školy (Dickinson 1951). Měl tím na mysli kolektivní studii ze třicátých let o poměšťování okolí Prahy, vedenou Zdeňkem Ullrichem (Ullrich 1938). Studie vyšla vzhledem k požadavku Rockefellerovy nadace – která ji sponzorovala – v němčině, jako světovém jazyku. Nikdy však bohužel nevyšla, ani ve zkrácené podobě, v angličtině. Bylo to těsně před začátkem druhé světové války a němčina nebyla jazykem, kterého by si tehdy, a stejně tak ani těsně po válce, všímala světová akademická obec. Této studii ostatně dosud nebyla věnována velká pozornost ani v české reflexi vývoje vlastní sociologie. Je to škoda, protože v české sociologii není příliš mnoho děl, která by předstihla práce jiných velkých evropských sociologií. Protože nemáme dostatečné znalosti o analogických zahraničních pracích, zejména empirických, nejsme schopni posoudit skutečné přínosy naší vlastní produkce.

O analogickou aplikaci výzkumu Paříže pomocí modelu růstu města podle chicagského badatele Ernesta Burgesse se zasloužil až po druhé světové válce Paul Chombart de Lauwe (Chombart de Lauwe 1952). U nás se tak díky studii týmu vedeného Z. Ullrichem stalo už ve třicátých letech 20. století. Dobře informován o práci chicagské školy byl i Otakar Machotka, který stážoval u R. E. Parka a E. Burgesse během svého studijního pobytu v USA. Výsledkem byl mimo jiné tehdy nejúplnější přehled literatury chicagské školy, napsaný s největší pravděpodobností v letech 1936-37 (Machotka 1937). Machotka byl rovněž důležitým spoluautorem práce o poměšťování pražského okolí.

Zmínky o *Verständterung der Prager Umgebung* (1938), zejména o Ullrichově úvodu a o jeho shrnutí výsledků celého kolektivního díla, se vzhledem k tomu, že šlo o sociologa, který po komunistickém převratu v únoru 1948 emigroval, v české literatuře v období 1948 až 1989 neobjevovaly. Po roce 1989 si ho již všimlo několik autorů, k nimž patřila například Helena Janišová (1998), Dušan

Janák (2006) a Zdeněk R. Nešpor (2011). O studii se krátce zmínili i další čeští autoři, vesměs to však byly krátké poznámky, které nemohly postihnout význam tohoto díla. Navíc naznačovaly, že autoři neměli možnost studovat tento text v jeho původní německé verzi.

Nedostatečné ocenění této, v tehdejší Evropě ojedinělé empirické práce, která patří k tomu nejlepšímu, co vzniklo v české sociologii první poloviny 20. století, se však u nás neomezovalo jen na chicagské inspirace v sociologii města. Je zapotřebí rovněž uvést, že tato práce byla zároveň studií z oblasti sociologie venkova. Plyne to jak z jejího obsahu, tak i z analýzy publikovaných Ullrichových prací z dvacátých a třicátých let (zejm. Ullrich 1932) a také z analýzy jeho četby z této doby.

Působení myšlenek chicagských sociologů se týkalo – a to je zapotřebí zdůraznit – také dalších tematických větví této školy, zejména metodologických přínosů Williama I. Thomase, městské etnografie, sociální psychologie a teorie sociální dezorganizace. Ještě studenti sociologie na filosofické fakultě UK a na Vysoké škole politické a sociální v letech 1945-48 museli díky Machotkovi studovat rozmnožený český výtah metodologického úvodu k dvousvazkové publikaci W. I. Thomase a F. Znanieckého *Polský sedlák v Evropě a v Americe* (srov. Musil 2011). Řada z nich studovala také učebnici R. E. Parka a E. W. Burgesse *Introduction to the Science of Sociology*, původně z roku 1921, která byla v USA opakovaně publikována a už ve třicátých letech dosáhl počet jejích výtisků 40 000 (Machotka 1938: 25).

Proč je reflexe role této školy v historiografii české sociologie tak malá? Jak na tento deficit působily širší společenské podmínky? Jak na malou pozornost věnovanou vlivu chicagské školy působily rozdíly v teoretických a metodologických orientacích jednotlivých českých sociologických škol? Proč se v českých interpretacích chicagská škola chápe převážně jen jako analýza sociálně-prostorové struktury města? Nepatří k příčinám podcenění vlivu chicagské školy rozdíly v myšlení generací sociologů? Proč v současné době – kdy hlavní díla zakladatelů chicagské sociologické školy ze začátku 20. století zažívají jakýsi comeback a kdy nejen ve Spojených státech, ale také ve Velké Británii, Polsku, Itálii a v jiných zemích vycházejí rozsáhlé monografie o této škole – je zájem o „Chicago“, i když jsme přitom patřili mezi válkami k jeho úspěšným protagonistům, u nás tak malý?

Následující studie je skromným pokusem alespoň z části odpovědět na tyto otázky. Chce ukázat na význam chicagské školy, popsat její širokou tematiku a poukázat také na to, čeho si nevšimla. Přitom chce současně

stimulovat důkladnější prozkoumání myšlenek, ale také institucionálních rámců této školy, o které její znalci opakovaně tvrdí, že byla jednou z těch, které zásadním způsobem ovlivnily vývoj světové sociologie.

Chicagská škola a otázky, kterými se zabývala

Jednou z příčin toho, proč byl a je u nás vliv chicagské školy podceňován, je zúžená interpretace toho, čím se škola zabývala. Poměrně velká část českých komentátorů ji chápe pouze jako ekologicky orientovanou analýzu a interpretaci sociálně-prostorové struktury moderních velkoměst, případně systému osídlení. V podstatě omezuje chicagskou školu na to, co durkheimovská škola označovala pojmem sociální morfologie. Jiná část našich soudobých autorů, například Jan Balon (2011), význam školy zužuje na „eklektický kontextualismus“ (srov. také Abbott 1997). Podle tohoto výkladu byl jádrem chicagské metodologie názor, že sociální fakta jsou lokalizována a že každá sociální skutečnost je obklopena dalšími kontextuálními fakty. To je ovšem nejelementárnější sociologická teze, která v Chicagu v období 1920-38 byla konkretizovaná teorií humánní ekologie. Byl to výrazně teoretický koncept, jehož hloubka i šířka je patrná z četných teoretických publikací a také empirických studií. Stačí prolistovat kompendiem A. G. a G. A. Theodorsona (Theodorson – Theodorson 1969) nebo se seznámit s rozsáhlými diskusemi mezi sociálněpsychologickými a ekologickými autory (např. Rossi 1959) a seznámit se se soudobou prací Johna D. Kasardy (Kasarda 2000).

Sociální morfologie měst v humánněekologické verzi tvořila důležitou a originální větev chicagské sociologie a lze vyslovit hypotézu, že tento přístup získal i u nás největší pozornost a byl i nejčastěji českými autory aplikován. Nejdůležitější částí tohoto přístupu byla koncepce sociálně-prostorové struktury měst, teorie koncentrického růstu měst a výklad této struktury pomocí sociologicky interpretovaných ekologických procesů invaze a sukcese. Metodologickým přínosem humánní ekologie byla řada standardizovaných statistických postupů umožňujících srovnávání sociálně-prostorové struktury měst v různých geografických a kulturních kontextech. Myslím, že je málo příkladů v dějinách sociologie, které by dokládaly tak velký počet aplikací určitého přístupu v různých podmínkách. Ekologických analýz měst pomocí chicagské metodiky bylo provedeno na všech kontinentech pravděpodobně několik set. K jedné z prvních mimo USA patřila právě analýza Prahy a jejího okolí.

Neméně významné byly však práce školy zabývající se etnografií města, chováním obyvatel města a sociální psychologií a kulturou města. Zde byla ovšem

vazba na historické a kulturní podmínky USA těsnější a tím i difúze metod urbánní etnografie do světa omezenější. Město bylo – jedním ze zakladatelů školy, tj. R. E. Parkem – již v manifestu z roku 1916 označeno za laboratoř („city as laboratory“) studia celé společnosti. Problémy sociální disorganizace v různých typologicky se opakujících částech měst, problémy rasových vztahů a různých fenoménů sociální patologie by byly bez sociální teorie města, jak ji formulovala škola, nesrozumitelné. Škola tak ve své době významně přispěla k formování sociologie jako vědeckého oboru. A to jak ve smyslu obsahovém, tak i metodologickém.

Krátké dějiny školy a její základní konceptuální znaky

Dnes, díky řadě rozsáhlých a pečlivých monografií, je zřejmé, že dochází k jakémusi znovuobjevení „chicagské“ orientace sociologie. Obnova soudobého zájmu o díla prvních dvou generací chicagské školy v celosvětovém měřítku vyvolává i u nás potřebu připomenout některé skutečnosti z dějin školy a pak – na závěr výkladu o této škole – charakterizovat její základní konceptuální rysy.

Oddělení sociologie na Chicagské univerzitě bylo zřízeno roku 1892. Jeho vedoucím se stal Albion Woodbury Small (1854–1926). Studoval mimo jiné historiografii v Berlíně a Lipsku. Jeho znalosti německé právní a ekonomické historické školy, shrnuté v knize *Origins of Sociology* (Small 1924), byly mimořádné. Za jeden z kořenů empirické sociologie považoval právě německý historicismus. Small rovněž založil a mnoho let redigoval *American Journal of Sociology*. I když mu někteří američtí komentátoři vytýkali eklekticismus a moralismus (např. Janowitz 1970), není pochyb, že pochopil potřebu odklonu od spekulativního pojetí sociologie, pěstovaného takovými autory, jako byli Lester F. Ward, Franklin H. Giddings či Edward A. Ross.

V prvních fázích vývoje tohoto oddělení, tj. od roku 1910, se stal její vůdčí osobností William Isaac Thomas (1863–1947). Byl to především on, kdo prosadil v Chicagu kombinaci teoretických hypotéz a jejich empirického ověřování. Thomas absolvoval postgraduální studia na univerzitách v Berlíně a v Göttingen, už na začátku 20. století začal studovat otázky asimilace přistěhovalců do Spojených států a tato orientace vyústila do pionýrského díla *The Polish Peasant in Europe and America 1918–1920*, které zpracoval spolu s Florianem Znanieckim (Thomas – Znaniecki 1918–20). I když byla práce podrobena kritickým pohledům, není pochyb o tom, že to byla jedna z prvních empirických studií v sociologii. Thomas a Znaniecki při práci na tomto díle vyvinuli řadu nezvyklých postupů

empirického sociologického výzkumu. Formulovali rovněž řadu teoretických pojmů jako „sociální dezorganizace“, „definice situace“, „organizace života“ a definovali „čtyři základní lidské potřeby“, které byly v meziválečném období v sociologii velmi populární.

Nejplodnější dobou chicagské sociologie bylo období, kdy byl členem oddělení Robert Ezra Park (1864–1944). Park se stal učitelem sociologie v poměrně vysokém věku padesáti let, zatímco předtím byl mnoho let novinářem a prošel řadou jiných povolání. Pro správné posouzení orientace chicagské školy je důležitá skutečnost, že tak jako Small a Thomas, také Park prošel postgraduálním studiem v Německu, a to na univerzitě v Heidelbergu (srov. Park 1904). Ve svých ranných pracích cituje novokantovce Heinricha Rickerta, ale nezmiňuje se příliš o Maxu Weberovi. Zcela zřejmé je rovněž to, že se během pobytu v Německu důkladně seznámil s dílem Georga Simmela a to se projevilo v jeho četných pracích, zejména však v učebnici sociologie z roku 1921 (Park – Burgess 1921). Už v roce 1915 napsal programovou studii „Město: Náměty na zkoumání chování lidí v městském prostředí“, která následujícího roku vyšla v *American Journal of Sociology* (Park 1916) a znovu byla vydána společně s pracemi E. Burgesse, R. McKenzieho a L. Wirtha o devět let později (Park et al. 1925). Kromě toho Park publikoval celou řadu dalších prací, zejména o ekologickém studiu města. Jeho hlavním přínosem, jak se shodují E. L. Farris, M. Janowitz i Ch. Bidwell, bylo to, že stimuloval a systematicky vedl velký počet postgraduálních studentů. Ti pak ve dvacátých a třicátých letech minulého století publikovali pod jeho vedením několik desítek empiricky orientovaných monografií. Tvořili tzv. druhou generaci chicagské školy.

Pro správnou interpretaci díla zakladatelů chicagské školy je na prvním místě důležitá jejich znalost evropské sociologie. Zejména skutečnost, že všichni tři na základě bezprostřední zkušenosti znali německou sociologii, zejména Simmelovu. Kromě toho pečlivě studovali také práce Durkheimovy. Členové durkheimovské školy měli již ve dvacátých letech intenzivní zájem o práci svých chicagských kolegů, o čemž svědčí studijní pobyt Maurice Halbwachse v Chicagu a jeho pozitivní komentář o studiích chicagské školy. Máloukterá skupina amerických sociologů byla tak „evropská“ jako první generace chicagské školy. Ale zároveň to byla právě ona, která nejvíce způsobila „amerikanizaci“ sociologie, jak zdůraznil již Machotka (1937).

Druhou důležitou skutečností bylo nábožensko-etické rodinné a často i osobní zakotvení řady reprezentantů první i druhé generace členů školy. A. W. Small, G. E. Vincent, Ch. R. Henderson, W. I. Thomas, ale také E. Burgess

a E. Farris byli silně ovlivněni optimismem tehdejší liberální americké protestantské teologie. Řada z nich studovala teologii, někteří byli krátce pastory. Je však zároveň zapotřebí zdůraznit, že náboženské prvky v jejich biografii nedeformovaly jejich základní úsilí o objektivní poznání sociálního světa. Úsilí o objektivitu bylo již silnou součástí myšlení A. W. Smalla, který vývoj sociologie od Comta charakterizoval jako „drive k objektivitě“ (Faris 1970: 12). Toto úsilí o objektivní poznání společnosti vyjadřovaly všechny vůdčí osobnosti školy při současném vědomí Thomasova konceptu „definice situace“, kterým autor zdůrazňoval skutečnost, že při poznávání sociálního světa je důležité to, jak vnímáme a definujeme tento svět. Nebyl to však sociální konstruktivismus v současném relativistickém pojetí. Bylo to spíše upozornění na potřebu kritického přístupu ve vědě.

Třetím obecným rysem práce školy byla intenzivní komunikace jejích členů s kolegy z jiných sociálněvědních oborů. Byli v trvalém kontaktu s takovými osobnostmi, jako byli politologové Charles Merriam a Herold D. Laswell, metodolog L. L. Thurstone či sociální antropolog Edward Sapir. Chicagské škole nelze také porozumět, aniž bychom si uvědomili, že k jejím úzkým spolupracovníkům patřil George Herbert Mead. Sociální psychologie byla důležitou součástí jejich koncepcí.

Za nejkreativnější období školy se obvykle považují léta 1920 až 1932 (Faris 1970). Já se však domnívám, že je to spíše období 1920 až 1937–38. V roce 1938 byla totiž v *American Journal of Sociology* publikována stať Louise Wirtha „Urbanismus jako způsob života“ (Wirth 1938). Ve zkratce ji lze charakterizovat jak syntézu chicagských koncepcí a empirických studií a myšlenek Durkheima a Simmela. Byla to nejčastěji přetiskovaná sociologická studie v americké sociologii a lze ji zároveň považovat za pokus o syntézu všech základních myšlenkových proudů působících v chicagské škole. Wirthova studie vyšla rok po zveřejnění klíčové práce Talcotta Parsonse *The Structure of Social Action* (Parsons 1937), což byl podle většiny historiků začátek přesunu ideového vedení americké sociologie z Chicaga na Harvadvou univerzitu.

Široký záběr chicagské školy je patrný již ze struktury kapitol manifestu školy, tj. publikace *The City* vydané R. E. Parkem a E. Burgessem (Park et al. 1925). První kapitola, kterou napsal Park, je obecným programem studia chování lidí v městském prostředí. Druhá kapitola, kterou napsal Burgess, se zabývá růstem měst a ústí v známý model koncentrických zón města. Ve třetí kapitole podal Roderick McKenzie jeden z prvních výkladů ekologického přístupu ke studiu lidských společenství. Čtvrtá kapitola, jejímž autorem je opět R. E. Park, se zabývá přirozenými dějinami novin, pátá, napsaná týměž autorem, zkoumá vztah mezi zločinností mládeže a organizací lokálních společenství, šestá, opět z pera

R. E. Parka, zkoumá vztah mezi organizací společnosti a romantickým naladěním, na ni navazuje Parkova stať s pozoruhodným názvem i obsahem „Magika, mentalita a život města“. Autorem deváté kapitoly je E. Burgess, který se zabývá otázkou, zda sociální práce v sousedství může mít vědeckou základnu. Desátá kapitola, napsaná opět Parkem, zkoumá „mysl tuláka“ a závěr publikace tvoří bibliografie studií o městské komunitě, kterou připravil tehdy ještě student Louis Wirth. Tato poměrně stručná publikace se stala východiskem několika desítek studií, které vznikly v průběhu dvacátých a třicátých let; vedle sociálněekologického výzkumu města, který zejména u našich sociologů patří k nejnámějším, byla přitom chicagská škola nejproduktivnější ve třech oblastech.

V první oblasti šlo o výzkum sociálního chování a etnografie města. Je zapotřebí uvést zejména studie o sociální asimilaci černošského obyvatelstva, o vztazích mezi rasami a o sociální distanci. Parkovy studie o sociální distanci nesou zřetelné známky vlivu Georga Simmela. Z konkrétních prací jsou to četné studie o tuláčích (*hobo*) a bezdomovcích, které vedly k výzkumu a teorii sociální dezorganizace. V rámci těchto prací byla podrobně zkoumána dezorganizace rodin, zejména černošských. Patří sem také Wirthova studie o židovském ghettu (1956). Velkou oblastí byl výzkum zločinnosti, zejména mládeže, výzkum gangů. Podle mínění amerických historiků sociologie to byly právě tyto studie dezorganizace rodin a celých městských území, které způsobily, že se americká empirická sociologie rozšířila do celého světa. V rámci výzkumu zločinnosti chicagská škola vytvořila také pojem „zločinnosti bílých límečků“.

Další velkou oblastí byly studie hotelového bydlení a jeho různých důsledků v podobě sebevražd, duševních nemocí, prostituce a dalších. Jejich součástí byl také výzkum bezdomovců, zvláštním příspěvkem pak byly Parkovy práce o sociologii novin. Ty měly velký vliv na formování sociologie veřejného mínění. Významnou součástí prací školy byl rovněž výzkum sousedství a takzvaných přirozených oblastí měst. Tyto výzkumy propojovaly obecné koncepty fungování společností, formulované již v Parkově a Burgessově učebnici sociologie, s ekologickou teorií struktury měst.

Chicagská škola přispěla rovněž ke vzniku sociální psychologie. To byl důsledek intenzivního vlivu pragmatického myslitele Johna Deweyho a psychologa Georga Herberta Meada. Zejména Mead byl součástí širšího okruhu chicagské školy. Nezanedbatelná je také spolupráce Herberta Blumera s R. E. Parkem. Důležitým důsledkem vlivu sociologie bylo u Deweyho a Meada jejich soustavné vyvracení biologizujících a fyziologizujících koncepcí – např. instinktivismu, behaviorismu a také částí freudismu – v rámci psychologie. I v této oblasti byl

zřejmý vliv Simmelův, který se konkrétně projevil například operacionalizací jeho pojmu sociální distance, tj. vytvořením škály distance Emery Bogardusem.

Nelze se nezmínit ani o vlivu další osobnosti chicagské školy z pozdější doby. Je to William Fielding Ogburn (1886-1959), jehož práce o sociologii vynálezů a zejména jeho obecná teorie sociální změny poznamenaly vývoj nejen americké sociologie. Zkušenosti s empirickým výzkumem sociální změny ho nakonec přivedly ke koncepci velkých zpráv o vývoji americké společnosti (*Recent Social Trends*) (srov. Ogburn 1927).

Pokusme se shrnout dosavadní rozbor do několika nejobecnějších bodů charakterizujících význam chicagské školy v dějinách oboru.

(1.) V americké sociologii, především právě díky pracím chicagské školy, došlo v této době k základnímu metodologickému posunu. Byl to posun od převážně spekulativního uvažování o společnosti a jejích proměnách – od toho, co američtí autoři nazývali *armchair sociology* – k sociologii opírající se o empirický výzkum společenské reality. Bylo to rovněž období formování řady konkrétních metod a technik sociologického výzkumu, které jsou dnes součástí běžného instrumentária sociologického bádání. To vedlo nutně také k hlubokým institucionálním změnám, tj. k vzniku nového typu oddělení sociologie na univerzitách. Chicagská katedra sociologie byla pravděpodobně jedním z prvních oddělení oboru, která byla schopna realizovat, za intenzivní spolupráce studentů, rozsáhlejší empirické výzkumy. Někteří autoři v této souvislosti proto hovoří o vzniku „výzkumné univerzity“, jejímž cílem byla především výchova postgraduálních studentů pracujících za intenzivního vedení profesorů na konkrétních výzkumných projektech, které mají být vždy publikovány (Bidwell 1992: 10).

(2.) I při zdůrazňování objektivity sociologického výzkumu chicagská škola jako hlavní reprezentant americké sociologie ve dvacátých a třicátých letech 20. století dokázala současně udržet živou komunikaci mezi sociálním výzkumem a sociální praxí. Členové oddělení sociologie chicagské univerzity byli – i při svém energickém důrazu na vědecké postupy, na potřebu objektivní sociologie, včetně odmítání etického hodnocení jako součásti empirické práce – trvale motivováni sociálněreformními podněty. Není proto náhodou, že jedna z nejlepších analýz chicagské školy, jejímž autorem je britský sociolog Dennis Smith, ji označuje přímo jako „liberální kritiku kapitalismu“ (Smith 1988). Výzkum konkrétních problémů nesporně rychle rostoucího velkoměsta vyznačujícího se velkými a rostoucími rozdíly v životních podmínkách a v šancích lidí členům chicagské školy neustále připomínal nebezpečí sociální dezintegrace společnosti. Současně však byli tvrdými kritiky „eticismu“ v sociologickém výzkumu. Vytvořili tak specifickou

formu vztahu mezi sociologickým poznáváním a hodnotově orientovanou praxí. Je nutno přiznat, že ne vždy jasnou. Vyžadovala by kritické prozkoumání.

(3.) Sociologie chicagské školy byla sociologií sociálních procesů. „Jejím hlavním cílem bylo poznání povahy sociální změny“ (Bidwell 1992: 16). Sociální změnu chápali jako produkt aktivit lidí realizovaných v určitém osobním, organizačním a institucionálním kontextu. Toto konkrétní chování lidí je podle nich médiem, které určuje jak stabilitu sociálních struktur, tak i jejich změnu.

(4.) Čtvrtým obecným rysem chicagské školy byl její důraz na metodologický pluralismus. Většina jejích klasických prací se vyznačuje tím, že při výzkumu určitého problému jeho autoři použili obvykle paralelně několika metod a technik, přičemž tyto metody byly určovány především povahou zkoumané otázky.

Závěrem tohoto výčtu je zapotřebí uvést i jeden z vážných nedostatků školy. Nezabývala se dostatečně ekonomickými stránkami sociálních procesů, nebo alespoň jejich ekonomickým rámcem, a to jak z hlediska teoretického, tak i praktického. To ji – zejména v době velké hospodářské krize počátku třicátých let – odsouvalo stranou pozornosti politické i širší veřejnosti. Deficit vnímání ekonomických stránek sociálních změn otevíral spíše dveře strukturálněfunkcionalisticky orientovaným autorům (Parsons, Smelser, Shils) a způsobil postupný ústup chicagské školy z její dominantní pozice v americké sociologii.

Formy reakce na chicagskou školu v české sociologii

Reakce české sociologie na chicagskou školu v období od roku 1925 až do současnosti měla čtyři formy: (1.) První forma byla reprezentována skupinou autorů, kteří buď její přístup odmítali, anebo nevnímali; (2.) Druhou formu představovali sociologové, kteří o její práci věděli a víceméně neutrálně o ní referovali; (3.) Třetí formou byly pokusy interpretovat školu hlubším způsobem v kontextu vývoje americké sociologie v první polovině 20. století; tato forma zahrnovala jak kritiku, tak i pozitivní ocenění; (4.) Čtvrtá forma je poměrně různorodá. Jejím společným jmenovatelem je přijetí základních teoretických, případně jen metodologických principů školy. Vědomě na pojetí sociologie chicagské školy navazovala, často její postupy doplňovala či je modifikovala. Všechny tyto čtyři proudy v českém prostředí reagovaly především na chicagskou koncepci sociologie města, méně pak na její urbánní etnografii a sociální psychologii. Výklad, který následuje, není historický. Pokouší se o jakousi typologickou analýzu. Opírá se o výklad stěžejních autorů, kteří danou formu představují, a nečiní si nárok na rozbor všech reprezentantů dané orientace.

(1.) *Kritický postoj k chicagské škole u nás*

Pro naši studii se nabízí neobyčejně instruktivní srovnání. V roce 1914 vyšla v nakladatelství Melantrich v Praze Bláhova kniha *Město: Sociologická studie* (Bláha 1914). O rok později napsal Robert Ezra Park již citovanou studii v *American Journal of Sociology* (Park 1916), která pak s úpravami, inspirovanými hlubším seznámením s německou literaturou – zejména s prací Oswalda Spenglera *Untergang des Abendlandes* (Spengler 1919) – vyšla v roce 1925 znovu jako úvodní kapitola knihy prostě nazvané *The City* (Park et al. 1925). Práce I. A. Bláhy a R. E. Parka tak poskytují vhodný doklad o dvou rozdílných, ale zčásti také podobných přístupech.

Není pochyb o tom, že Bláhovo *Město* patří mezi vynikající a pionýrskou sociologickou monografii. Kdyby byla publikována v nějakém světovém jazyce, byla by uváděna dodnes jako jedno ze zakladatelských děl rodící se sociologie města. Díky tomu, že propojila francouzské, analyticky orientované přístupy s německou a českou, spíše historicky orientovanou literaturou, dosáhla pozoruhodné sociologické syntézy. Je jen škoda, že se Bláha neseznámil s bohatou britskou literaturou o městech. Není jasné, proč k takovému opomenutí došlo, je ale pravděpodobné, že důvody byly jazykové.

Bláhovo *Město* mělo ovšem ve srovnání s programovým dílem chicagských sociologů, podle mého soudu, již tehdy nejen klady, ale také deficity. Ke kladům patří skutečnost, že se Bláha snažil města interpretovat z hlediska obecných společenských procesů. Kladným znakem jeho pojetí je rovněž důraz na historické dimenze města. Svědčí o tom dvě rozsáhlé kapitoly knihy, jedna o dějinách vzniku a vývoje města a druhá o příčinách vzniku města a jeho funkcí. To vyjadřuje silný vliv německých autorů, zejména Gustava Schmollera, Karla Büchera a Wernera Sombarta. Třetím nesporným kladem je tvořivě modifikovaný durkheimovský funkcionalismus a jeho důraz na rozdíl mezi příčinami vzniku a změn města na jedné straně a funkcemi města na straně druhé. Bláha přitom rozlišuje sociální, hospodářské, politické a psychické funkce města. Nesporným pozitivem jsou rovněž jeho úvahy o správě města a o různých politických variantách řízení města. Bláha se řízením města zabýval jako sociolog a překročil tehdy obvyklé deskriptivní a právní pojetí otázky.

K nedostatkům patří především pátrání po obecné, nehistorické podstatě města, tj. „městskosti“, kterou chápal jako filosofickou konstantu. Nebyl v tomto ohledu sám a řada známých a vlivných autorů, jako např. Lewis Mumford, také usilovala nalézt obecnou „městskost“. Mumford to vyjádřil v názvu své velké knihy *The City in History* (1961), což je o to zajímavější, že kniha má silně

historizující povahu. To, co jsme označili za klad – tj. vnímání historické dimenze města, je současně díky příliš velkému důrazu na historii i u Bláhy také určitým nedostatkem. Nevnímal dostatečně sociální konflikty v soudobých městech. Dalším deficitem Bláhovy sociologie města bylo slabé vnímání sociálněmorfoloogických stránek měst. Mohl při své dobré znalosti francouzské sociologie aplikovat sociální morfologii v Durkheimově nebo v Halbwachsově pojetí. Řada prací, např. Pfautzův úvod k anglickému vydání Halbwachsovy *Sociální morfologie*, přitom naopak poukazuje na podobnost chicagské „*human ecology*“ a durkheimovsko-halbwachsovské „sociální morfologie“ (Pfautz 1960).

Bláha nevnímal dostatečně ani teritorialitu jako sociální fenomén a také vnitřní sociálně-prostorovou diferenciaci měst, a proto nevěnoval pozornost metodám zkoumání měst, které by vzaly v úvahu specifikum města jako sociálně-prostorové organizace. Toto nedostatečné vnímání sociálněmorfoloogické dimenze měst bylo pravděpodobně důsledkem jeho posunu od durkheimovského objektivismu k stále většímu důrazu na interpretativní pojetí sociologie. Malou pozornost věnoval také tomu, co bylo v chicagské sociologii označeno pojmem sociální dezorganizace. Nevnímal dostatečně sociální rizika spojená s rychlým růstem velkých měst. To bylo způsobeno pravděpodobně tím, že jeho pohled byl etnocentrický, evropský. A možná také tím, že dobře znal spíše problémy malého města než problémy velkoměsta. Nerefletoval v důsledku toho v dostatečné míře rizika spojená s migrací rozdílných etnických skupin do velkých měst, ani se soužitím skupin obyvatelstva s odlišnými způsoby života a s odlišnými hodnotovými orientacemi. Důraz na českou a evropskou zkušenost způsobil, že nevnímal dostatečně specifika měst v mimoevropských civilizačních a kulturních okruzích, i v americké kultuře. Přes teoreticky proklamovaný důraz na význam kultury Bláha ve své knize nerozvinul kulturněantropologický přístup. V té době přitom v USA tento přístup intenzivně rozvíjeli Franz Boas, Alfred L. Kroeber či Alexander Goldenweiser a cílevědomě jej přejímali také členové chicagské školy.

Nadto i když měl Bláha osobní zkušenost s aplikací empirických postupů z vlastního výzkumu malého města, který byl podstatou jeho disertace „Duše malého města“ z roku 1908, v knize *Město* z roku 1914 se metodologickými otázkami nezabýval. Dušan Janák (2006) přitom správně poznamenává, že Bláha patřil mezi první evropské sociology, kteří použili při výzkumu města dotazníky. K metodám a technikám empirického výzkumu města se nicméně vrátil až po druhé světové válce.

Bláha se sociologií města zabýval nepřímou ještě v knize *Sociologie sedláka a dělníka* z roku 1925 a při konceptualizaci a programování velkého

sociologického výzkumu Brna po roce 1945 (Bláha 1925, 1949). Uceleně se k vyjádření svých teoretických koncepcí sociologie města vrátil znovu také ve své učebnici *Sociologie* (Bláha 1968). Kapitola učebnice nazvaná „Sociologie města“ uvádí jeho zralé názory a dokumentuje jeho obecnou koncepci města jako sociálně-kulturního fenoménu. Kapitola to není příliš podnětná, zejména vezmeme-li v úvahu, že v té době byly již k dispozici četné zahraniční texty inspirované pracemi chicagské školy. K nim patřila i práce českých sociologů sdružených kolem empirických výzkumů Prahy a jejího okolí.

Bláhův nezáměr o chicagskou školu je dokumentován například i tím, které práce Bláha recenzoval v *Sociologické revui*. Například ve velké recenzi o urbánní sociologii v USA, otištěné v roce 1936, není o studiích chicagské školy ani zmínka. Bláha díky svému zájmu o rodinu recenzoval alespoň knihu chicagské autorky Ruth S. Cavanové *The Family and Depression*, která vyšla s předmluvou Ernesta Burgesse (stalo se tak v roce 1939), ale to bylo vše. K důvodům kritických ohlasů činnosti školy z prvních desetiletí 20. století patřila jak v amerických, tak i v evropských komentářích tvrzení, že americká sociologie obecně a sociologie města obzvláště postrádá hlubší teoretická a metodologická východiska. Příkladem je Martingalův úvod k anglickému vydání Weberových studií o městě (Martingale 1958). Některé české reflexe tuto americkou kritiku převzaly a pravděpodobně i Bláha myslel obdobně. Ze soudobých autorů zastává toto stanovisko Dušan Janák, jak o tom svědčí jeho studie o Bláhově sociologii města (Janák 2006). Tato kritika přitom opomíjí skutečnost, že problémy města v USA na začátku 20. století byly zcela jiné než problémy historického města, kterým se věnoval Weber. Navíc studie chicagských sociologů ve dvacátých a třicátých letech minulého století přinesly změny v pojetí sociologie, které měly hluboký teoretický a metodologický význam. Byly to změny v obecném pojetí oboru a v jeho metodách.

Mezi příčiny akceptace a naopak opomíjení chicagské školy patřilo v meziválečném období napětí mezi brněnskou a pražskou školou české sociologie. Bylo způsobené, jak bylo již často dokumentováno, především rozdílným pojetím sociologie obecně. Vliv chicagské školy byl otevřeně akceptován pražskou sociologickou školou zdůrazňující objektivní přístup ve výzkumu, brněnskou školou byl ale tento přístup v podstatě odmítán jako příliš naturalistický a důraz byl kladen na kulturní a hodnotové dimenze městské společnosti. Těsně před válkou už nebylo dost času ani na hlubší diskusi o Ullrichově díle, které právě nejvýrazněji reprezentovalo akceptaci principů chicagské školy u nás. Scházela ale i seriózní věcná kritika tohoto díla.

Silný důraz na kulturní a hodnotovou orientaci se v brněnské sociologii, ale nejen v ní, projevoval i v pozdějších obdobích a také v současnosti. Jednak zřejmě působila Bláhova tradice a rovněž celkový obrat světové sociologie k interpretativnímu pojetí a ke kulturologickým výkladům společnosti.

(2.) Informativní a neutrální referování o chicagské škole

V krátkém období let 1945–48 se sice v Praze díky Otakarovi Machotkovi studenti mohli seznámit s metodologickými zásadami sociologického výzkumu, jak je formuloval W. I. Thomas, a zájemci měli možnost studovat také zkrácené české znění Ullrichovy studie o poměšťování okolí Prahy, která tehdy vyšla formou skript (Ullrich 1948). Bylo to však velmi krátké období a v době hegemonie marxismu po únoru 1948 se ve výuce společenských věd na univerzitách a ve výzkumu v akademických institucích chicagská škola téměř zcela ztratila. Přežívala jen z části v rámci toho, co označujeme pojmem „sociologie na periferii“.

V akademické sféře se prvním krokem k jejímu znovuobjevení stalo zejména dvousvazkové kompendium Jaroslava Klofáče a Vojtěcha Tlustého *Soudobá sociologie* (Klofáč – Tlustý 1965–67). Krátká zmínka o knize *The City* je už v páté kapitole prvního svazku a ve druhém svazku kompendia je rozsáhlá kapitola „Od spekulací k empirismu“ obsahující poměrně podrobné a ucelené informace o studiích chicagských sociologů. Klofáč a Tlustý věnovali rovněž pozornost Florianu Znanieckému a Robertu S. Lyndovi, jeho pracem o Middletownu. V příloze nazvané „Hlavní oblasti empirické sociologie“ je pak přehled literatury o sociální ekologii, o komunitních studiích a o sociologii města (ibid., II.: 50–60). Seznam byl inspirativní, přes drobné chyby spočívající například v zařazení prací regionalisty (A. Lösche), geografa (P. George) či lékaře (Astrupa) do sociologické literatury.

Klofáč a Tlustý rovněž rozlišili tři hlavní větve sociologického studia města. Jsou to podle nich: (1.) zkoumání komplexu všech, nebo většiny jevů společenského života ve městech; (2.) zkoumání pouze určitých stránek městského života, např. sociální patologie; (3.) zkoumání sociálněekologické struktury měst. Na tomto třídění bylo podnětné vědomí plurality možných přístupů k sociologickému výzkumu města, které se později v evropských konceptualizacích sociologie města stalo běžným. Na uvedeném kompendiu bylo rovněž záslužné to, že autoři upozorňovali na pozitivní roli Parkovy a Burgessovy učebnice sociologie z roku 1921, dále je zapotřebí ocenit jejich analýzu sociálního konfliktu a jejich důraz na procesuální přístupy k sociálním jevům.

(3.) *Pokusy o interpretativní výklad školy*

Existují dva příklady úsilí interpretovat specifika školy pomocí rozboru širších sociálních a kulturních podmínek Spojených států. Prvním je studie Otakara Machotky *Americká sociologie*, která vyšla roku 1937 (Machotka 1937), druhým je současná knížka Jana Balona *Sociologie v USA* (Balon 2011). Obě jsou příklady kvalitní sociologie vědění a obě se mimo jiné zabývají vznikem a rolí chicagské školy. Každá však jiným způsobem.

Machotka, který ve třicátých letech minulého století strávil delší dobu ve Spojených státech, zdůraznil následující sociální a kulturní podmínky rozvoje americké sociologie: specifické rysy amerických vědců, kteří svým pragmatismem a způsobem života odpovídali obecným rysům obyvatel USA; specifické a efektivní vzorce americké intelektuální práce a její organizace, explicitě konstatoval těsný vztah k „Bustling life“ v USA; přechod od koncipování společnosti jako „systému“ k empirickému výzkumu konkrétních problémů novými metodami – v této souvislosti ocenil zejména přínos W. I. Thomase a R. E. Parka; americký způsob života jako faktor rozvoje sociologie, k jehož rysům počítal: veliký počet zahraničních imigrantů, velkou „rasovou“ různorodost přistěhovalců, prudký růst amerických měst, zejména velkoměst, sociální diferenciaci měst podle skladby obyvatel, problémy tzv. amerikanizace, sociální a etnickou diferenciaci čtvrtí měst, specifické rysy americké kriminality, gangsterismus a konečně hledání praktických opatření, jak to vše zvládnout.

Machotka konstatoval, že američtí sociologové viděli povahu sociálního života i sociálních problémů realističtěji než evropští sociologové. Zároveň však měl za to, že tento rozdíl mezi oběma pojetími se postupně zmenšuje. Je zajímavé, že se nezabýval podrobněji teoretickými otázkami, které řešili někteří společenští vědci na Chicagské univerzitě té doby, například G. H. Mead či H. Blumer. Studie neobsahuje speciální kapitolu o chicagské škole. Je však zřejmé, jak z přehledu použité literatury, tak i z věcného výkladu a z rozboru témat, že celá do značné míry přijímá chicagskou perspektivu. Cenné jsou na ní i konkrétní metodologické komentáře a zejména postřehy o nezbytnosti distance sociologa od společnosti, kterou zkoumá. Není také pochyb o tom, že Machotkova empirická práce v českém prostředí, například o rodinách v Praze, byla silně ovlivněna americkou sociologií, a to zejména v její chicagské podobě (srov. Machotka 1932).

Knihy Jana Balona z roku 2011 je pravděpodobně nejpodrobnější analýzou soudobé americké sociologické literatury dosud u nás publikovanou. Zdůrazňuje se v ní „historická kontextualizace“ sociologie. Balon se přitom opírá především o pečlivé studium literatury a také institucionálních podmínek, ve kterých

sociologové pracovali. Naproti tomu odkazy na souvislost sociologických analýz s reálnými společenskými změnami americké společnosti jsou zde slabší. Je rovněž škoda, že Jan Balon neregistroval Machotkův pokus podívat se na vývoj americké sociologie z pozice sociologie vědění. V seznamu literatury není kupodivu Machotkova práce vůbec uvedena. A přitom existuje celá řada amerických analýz, např. v oboru komunitních studií, které poukazovaly právě na vliv urbanizace, byrokratizace a řady jiných obecných sociologických procesů na optiku výzkumu měst.

Na rozdíl od Machotky, Balonova publikace obsahuje samostatnou podkapitolu o Chicagu: „Chicagská dominance“. Autor v ní vysvětluje úspěch školy tím, že se jí zdařilo získat velkou finanční pomoc od Rockefellerovy nadace, díky níž se ustavila velká, výzkumně orientovaná univerzita, dobře zajištěná velkým počtem pedagogů a také doktorských studentů. Vznikla tak rovněž největší katedra sociologie v USA té doby, která publikovala v období „zlatých let“ každý rok několik odborných studií. Kromě toho důležitým nástrojem její dominance byl časopis *American Journal of Sociology*, který vydávala právě Chicagská univerzita a který založil již Albion Small.

Jestliže Machotka nevěnoval dostatečnou pozornost symbolickému interakcionismu, Balon naproti tomu redukoval věcný význam chicagské školy téměř úplně na koncepcí G. H. Meada a H. Blumera. Jeho interpretace významu chicagské sociologie se tím výrazně liší od standardních amerických i evropských výkladů dějin a produktů školy. Neuvádí rozvoj teorie urbánní sociologie a desítky empirických studií o městských otázkách, jejichž teoretickým základem byla „human ecology“, jak ji koncipovali R. E. Park, R. McKenzie či E. Burgess. Balon se sice zmiňuje o metodologické inspiraci v rostlinné a animální ekologii, avšak zařazení animální ekologie mezi inspirace je nesprávné. Za výstižné lze naopak považovat jeho akceptování Abbottova (1997) pojmu „kontextualismus“ pro vyjádření teoretického jádra urbánní sociologie chicagské školy. Abbott ve svém zamyšlení nad relevancí chicagské školy podle mého soudu správně zdůraznil čas a prostor. Diskuse o vztahu prostoru k sociálním jevům a naopak, která se rozvinula v rámci školy i mimo ni (např. A. Halley), patřila k významným teoretickým otázkám americké sociologie. O té se však Balon nezmiňuje. Přes kladné ocenění kontextualismu – který implicitně, myslím, vede k pluralismu metod – Balon končí podkapitolu o „Chicagu“ kritickým konstatováním o „chaosu bez teorie“ – vše ovšem záleží na tom, co se vlastně rozumí pojmem teorie. Cenné na Balonově publikaci je, že poukázala na to, kolik soudobých amerických sociologů se vrací k relevanci chicagské školy v současné době.

(4a.) Pozitivní přijetí chicagské školy v meziválečném období

Interpretace vztahu české sociologie k chicagské sociologické škole v meziválečném období je obtížná. Je to způsobeno především tím, že dílo této školy bylo vnitřně bohatě diferencované, a také tím, že mnozí naši komentátoři vnímali chicagskou sociologii pouze jako sociologii města, nebo dokonce pouze jako aplikaci principů humánní ekologie na studium města. Tento zúžený pohled na produkci školy byl u nás reprezentován jak těmi, kdo se vědomě k dědictví chicagské sociologie hlásili, například i autorem této studie, tak i těmi, kdo ji kritizovali.

Při hodnocení vlivu chicagské školy na vývoj české sociologie nelze znovu nepřipomenout skutečnost, že naše sociologie byla v Evropě první, která aplikovala principy této školy na empirickou analýzu sociálně-prostorové struktury velkého města a také na urbanizaci jeho okolí. Silným obdobím vlivu chicagské školy byla léta 1927 až 1937, kdy působila především na díla členů pražské sociologické školy. Toto období bylo zakončeno vydáním kolektivní práce *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung* (Ullrich 1938). Díky novým objevům je zapotřebí obvyklé názory na vznik této práce doplnit. Zdeněk Ullrich před svým odchodem do exilu po únoru 1948 předal některé své knihy svému asistentovi Ferdinandu Kolegarovi a ten pak, opět při vlastní emigraci v roce 1951, je předal – společně s dalšími publikacemi – autorovi tohoto textu. Pro přesnější výklad vzniku a smyslu práce o poměšťování pražského okolí, o který se snažím, byly důležité dvě následující knihy, které Ullrich vlastnil a studoval ke konci 20. let minulého století.

První, *Recent Developments in the Social Science* (Ellwood – Wissler – Gault 1927), obsahovala kapitolu o současném vývoji sociologie, jejímž autorem byl Charles A. Ellwood. Ullrich kapitolu pečlivě a s poznámkami do knihy studoval, podobně zpracoval některé další kapitoly, zejména o psychologii. Lze vyslovit hypotézu, že jeho koncept „komponentální metody“ jako nástroje analýz složitých sociologických fenoménů (Ullrich 1932) byl inspirován Ellwoodovou podkapitolou „Composite scientific method“. Podstatou kompositní metody a také komponentální metody byla analýza složitějších sociokulturních fenoménů pomocí několika navzájem se doplňujících výzkumných technik. Druhá kniha, *Trends in American Sociology* (Lundberg – Bain – Anderson 1929), obsahovala kapitolu o urbánní a rurální sociologii v USA. Ullrich věnoval velkou pozornost zejména kapitole o sociologii venkova. Text v knize je pečlivě označen, na okraji knihy jsou opět Ullrichovy poznámky. Naproti tomu Andersonově kapitole o urbánní sociologii věnoval mnohem menší pozornost. To vše

vede k vyslovení hypotézy, že zájem Ullrichův směřoval především k porozumění tomu, jak procesy urbanizace proměňovaly venkovskou (příměstskou) společnost.

Názor, že rozsáhlý soubor studií o poměšťování je především příspěvkem k urbánní sociologii, byl pravděpodobně způsoben dlouhými kapitoly Zdeňka Ullricha o sociální ekologii pěti koncentrických zón Prahy a tří zón za administrativními hranicemi Prahy. Na těchto kapitolách je přímý vliv chicagské školy zřetelně patrný. Zaměření studií bylo ovšem nepochybně širší a týkalo se sociálních a kulturních proměn osídlení za hranicemi velkého města. Ullrich dobře vnímal etnografickou větev chicagské školy, etnografická orientace a aplikace komponentální metody je ve studiích patrna z jejích témat: Morfologie obcí (Z. Ullrich), Obyvatelstvo obcí (Z. Ullrich), Fluktuace obyvatelstva (Z. Ullrich), Povolání obyvatelstva a zdroj obživy (Z. Ullrich), Zemědělství (E. Dellin), Mravní jevy (O. Machotka), Vyznání a náboženství (Z. Ullrich a O. Machotka), Politický život (J. Mertl), Výživa obyvatelstva v jednotlivých obcích (J. Souček), Bytová kultura v jednotlivých obcích (A. Bocková), Zábava (J. Souček), Spolkové aktivity (J. Voráček). Vedle bohatého empirického materiálu studií Ullrich v shrnujících kapitolách přinesl řadu nových pohledů. Hned na počátku například odmítl oddělování a protiklad venkova a města a prosazoval myšlenku prolínání města a venkova, tak jak to v sociologii bylo později označeno pojmy „urbs in rure“.

Tím, že studie o poměšťování pražského okolí vyšla německy a v roce 1938, nedočkala se zasloužené pozornosti ani v době, kdy vyšla, ani po roce 1945. Skladba autorského týmu prakticky vyloučila, aby se čeští sociologové tímto dílem zabývali.

(4b.) *Obnovení zájmu o přístup chicagské školy za socialismu*

K obnovení zájmu o principy a metody chicagské školy došlo již v padesátých letech minulého století na periferiích akademické sociologie. Byly to praktické problémy spojené se stavebním a hygienickým chátráním centrálních částí českých měst, které vytvořily potřebu soustavnějších informací a interpretací vnitřní struktury českých měst.

Oddělení hygieny sídliště Ústavu hygieny vedené Václavem Burianem začalo provádět analýzy zdravotních a hygienických podmínek historických jader měst českých zemí, zejména Olomouce, Prahy, Brna, Tábora a Písku. Vedle deskripce situace hledalo vhodné metodické a interpretační postupy. Autor této studie – pracující v tomto oddělení – usoudil, že vhodnými postupy by mohly být sociálněekologické analýzy vnitřní struktury měst v duchu chicagské školy. Z počátku

přítom z politicko-ideologických důvodů nebylo možné používat pojmu „ekologické“, a proto první práce o struktuře tehdejších českých měst používaly pojmu „sociálně-hygienická struktura“. Nicméně v roce 1958 byla již publikována v časopise *Statistický obzor* analytická studie „Statistické rozborů demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídlišť“, která se výslovně odvolávala na chicagské autory (Musil 1958). V dalších letech její autor pracoval na kandidátské práci na toto téma a publikoval výsledky, které se snažily postihnout nejen zdravotnické problémy, ale také změny ve vnitřní sociální struktuře našich měst za socialismu. Srovnával přitom stav Prahy v roce 1930 a 1960. Šlo tu vlastně o srovnání ekologie Prahy za kapitalismu a socialismu. Tyto práce vyvolaly zájem v zahraničí a byly publikovány ve Velké Británii, Spolkové republice Německo, Maďarsku i jinde.

Hledání specifických rysů sociální ekologie měst za socialismu pomocí sofistikovaných statistických metod rozvinuli v šedesátých a dalších letech další čeští autoři (Petr Matějů, Jiří Večerník) a téma se stalo závažným i v zahraničních diskusích (R. E. Pahl, I. Szelenyi). Zejména v rámci velkých diskusí mezi neomarxistickým a neoweberianským výkladem sociálně-prostorové diferenciací kapitalistických, ale i socialistických měst, tj. v diskusích v rámci tzv. nové urbánní sociologie (Castells, Pahl, Szelenyi), se empirická data z Československa stala součástí mezinárodního diskurzu.

Naproti tomu reformní a akademické marxistické sociologie v době obnovy sociologie v Československu v šedesátých letech více přitahovala sociologie strukturálněfunkcionalistické školy Talcotta Parsonse a Roberta K. Mertona. Funkcionalismus byl politicky průchodnější než ostatní směry západní sociologie. Byl totiž interpretován jako teoretický princip a nástroj, který by mohl pomáhat zajišťovat bezporuchové fungování společnosti s centrálně plánovanou ekonomikou a ideokraticky chápanou politikou. Naproti tomu chicagská škola obsahovala koncepce, které zdůrazňovaly existenci soutěže, napětí a konfliktu, stejně jako rizika dezorganizace ve společnosti. To souviselo s tím, že škola mezi své axiomy zahrнула řadu principů obecné ekologie. Ve zkratce to vyjádřil R. E. Park poukazem na to, že velká část vztahů mezi lidmi i mezi institucemi – zejména ve městech – má povahu „soutěživé symbiosy“. Tyto principy se ovšem nedaly spojovat s orientací hnutí usilujícího o odstraňování „sociálních rozporů“ a o potlačení společenských příčin sociálních konfliktů.

Přesto i v období reálného socialismu v české sociologii vznikaly, zejména v rámci jedné ze „sociologií na periferii“, tj. v sociologii bydlení a města, empiricky orientované práce, které principy chicagské školy přijímaly. Byly však

doplňovány weberovskými metodologickými postupy, zdůrazňujícími roli politické moci v sociálně-prostorové strukturaci společnosti (Musil 1977). Sociální aspekty ekologické zónace zkoumala rovněž studie Jiřího Linharta, Vladimíra Raka a Jiřího Voženilka (Linhart – Rak – Voženilek 1977), důraz na výklad procesů sociální diferenciacce a rezidenční segregace měla studie Petra Matějů, Jiřího Večerníka a Hynka Jeřábka, aplikující metodologii faktorové ekologie (Matějů – Večerník – Jeřábek 1979).

V této studii a v Musilově práci (Musil 1968) se formoval nový akcent. Byl to srovnávací přístup, při kterém se porovnávalo nerovnoměrné rozložení jednotlivých demografických, sociálně-ekonomických, statusových, vzdělanostních, etnických a jiných kategorií obyvatelstva v prostoru téhož města, ale v odlišných celospolečenských podmínkách. Konkrétně šlo o srovnání sociálněekologické struktury měst za socialismu a kapitalismu. Obě empirické studie prokázaly, že změny celospolečenského systému mění vnitřní strukturu měst. Na druhé straně však upozornily na to, že sociálněekologické struktury zděděné z minulosti mají neobyčejnou setrvačnost. A konečně na třetím místě naznačily, že města průmyslových společností – ať již kapitalistických, nebo socialistických – mají řadu podobných znaků. Rozdíly mezi jednotlivými částmi českých měst byly za socialismu určovány ve větší míře fázemi rodinného cyklu domácností, stupněm urbanizace jednotlivých čtvrtí, státní bytovou politikou, a méně příslušností k sociálním vrstvám, než tomu bylo za kapitalismu. V Praze první Československé republiky sociálně-prostorovou podobu více formovala finanční situace domácností.

Situace po roce 1989

Po roce 1989 došlo k zvláštnímu vývoji, pokud jde o nositele tradic chicagské školy. Byl totiž v plné šíři rozvinut geografický výzkum sídelních a regionálních struktur České republiky v duchu koncepce, kterou bych označil za strukturálněfunkcionalistickou verzi sociální geografie. Zpočátku se opíral téměř výlučně o teoretická východiska formulovaná vedoucím katedry sociální geografie na pražské přírodovědecké fakultě Martinem Hamplm (Hampl 1988, 1989), postupně se však rozšiřoval o další metodologická a tematická pojetí. Martin Hampl vytvořil myšlenkovou školu, jejímž jádrem bylo hledání a také nacházení „řádu“ v systému osídlení. Ekologická orientace v sociální geografii ovšem nezbytně zahrnovala i soutěž, konflikty, sociální dezorganizaci.

Význam chicagské školy zdůrazňoval na téže katedře Přírodovědecké fakulty UK Petr Dostál ve svých přednáškách o teoretických východiscích

sociální geografie. Již během svého exilu v Nizozemsku byl inspirován některými sociálněekologicky orientovanými českými pracemi a tento přístup si zachoval i po návratu do Československa. V rámci Hamplovy teorie rozvinul Luděk Sýkora z téže katedry ekologicky orientované přístupy, které zahrnovaly i studium sociálně diferencovaných částí měst. V jeho četných empirických studiích o proměnách sociálně-prostorové struktury Prahy a ve studiích o rezidenční segregaci a o suburbanizaci českých měst je patrný vliv chicagské školy a starších českých interpretací sociálněekologických analýz měst. Zhruba od poloviny devadesátých let minulého století se pak na pražské přírodovědecké fakultě formovala další skupina, která se již explicitě hlásila k modernizované verzi sociálněekologických principů analýzy měst a osídlení a k chicagské škole. Tato skupina vedená Martinem Ouředníkem kladla stále větší důraz na otázky nerovnosti v sociálně-prostorové dimenzi. Tím posilovala sociologickou dimenzi svých analýz.

Výzkumu sociálně-prostorových stránek sídel a regionů se tak po roce 1989 do značné míry „ujala“ katedra sociální geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a zájem většiny pražských sociologů města se přesunul do jiných oblastí. Sociálně-prostorové změny struktury českých měst po zhroutilí komunistického režimu v roce 1989 začaly být patrné zhruba po deseti letech. Proto se mohly objevit první studie sociálních geografů o proměnách Prahy a Brna až v roce 1999 a 2000 (Sýkora 1999; Sýkora – Kamenický – Hauptmann 2000). Sociální geografové pak v těchto analýzách pokračovali řadou prací, které se zabývaly zkoumáním městských mikro- a mezojednotek, ale také celým pražským městským regionem a souvisely s výzkumem suburbanizace (Sýkora 2003; Ouředníček 2006; Ouředníček – Temelová 2009; Temelová 2007). Jak v Sýkorových, tak i ve studiích Ouředníčkových a Temelové je zřejmé, že jim jde mimo jiné o srovnání sociálně-prostorové struktury Prahy z doby reálného socialismu se strukturou vznikající v důsledku politické a hospodářské transformace české společnosti po roce 1989. V novější Sýkorově práci je to vyjádřeno přímo (Sýkora 2008).

V podstatě lze říci, že sociálněekologický a empirický výzkum vnitřní struktury měst a suburbanizace se po roce 1989 v pražském akademickém životě stal doménou sociální geografie. Pokud se sociologové zabývali ekologií, tak to bylo spíše na teoretické úrovni. Jiná situace vznikla v Brně. Tam se o metodologickou tradici chicagské školy opíraly již v sedmdesátých letech některé socioložky. Nelze opomenout ekologickou analýzu Brna, kterou zpracovala Lenka Žižková již v roce 1972. Byla obsahem její disertační práce na brněnské filosofické fakultě, a vliv chicagské sociologie je v ní zřejmý. Také analýzy brněnské socioložky Miluše

Pazderové, pracující ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury, byly inspirovány postupy chicagských sociologů. Brněnští sociologové a sociální geografové se soustředili na analýzu mikroprostorových dat o Brnu ze sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991. Zachytili tak sociálně-prostorovou strukturu Brna na začátku transformačních procesů (Stefosis 1995; Mikulík – Vaishar 1996; Burjaneck 1997; Kellnerová – Toušek 1997). Německá socioložka Annett Steinführerová (2003) uvedla na základě rozboru těchto brněnských sociálněekologických analýz, že existují čtyři dimenze určující vnitřní strukturu Brna. První jsou socioekonomické nerovnosti, druhou je „demografická selektivita přílivu obyvatelstva do nových obytných zón“, třetí je etnicita a čtvrtou je protiklad vnitřní město – bývalé venkovské obce.

V době, kdy někteří brněnští sociologové prováděli sociálněekologická studia města, se však na této fakultě začala formovat také interpretativně, antropologicky a kvalitativně orientovaná skupina urbánních sociologů a studentů městské kultury. Tu již stará chicagská škola a zejména její ekologicky orientovaná větev nepřitahovala. Lze vyslovit domněnku, že tato skupina chce navázat na funkcionalisticky a kulturně chápanou Bláhovu sociologii města kombinující kvantitativní metody s kvalitativními. Jejím cílem je ustavení urbánních studií, které by nebyly omezeny jen na sociologickou optiku.

Výsledkem tohoto vývoje nejnovější české urbánní sociologie, který zde mohl být popsán jen velmi stručně, je riskantní situace. Podle názoru autora tohoto textu dochází k ohrožení sociologie města v jejím komplexním pojetí, jež formulovali především evropští autoři již před několika desetiletími (např. Atteslander – Hamm 1974; Hamm 1977; Friedrichs 1977; Schäfers 1988). Ti prosazovali pojetí urbánní sociologie opírající se o souběh analýz morfologických, institucionálních, sémiotických a behaviorálních dimenzí měst. Autor tohoto textu je v tomto úsilí plně podporoval. Hlubší porozumění tomu, oč usilovaly vůdčí osobnosti chicagské školy, by ovšem dokumentovalo, že tato škola si byla také plně vědoma nezbytnosti takového pluralitního a komplexního přístupu. Vývoj, který pozorujeme u nás v současné době, vede naopak k tomu, co by bylo možné nazvat fragmentarizací sociologie města. Na jedné straně totiž sociální geografie, přes svou současnou „sociologizaci“, nepostihuje v dostatečné míře kulturní, sémiotickou a také behaviorální dimenzi města, a na druhé straně funkcionalistická, převážně kulturněantropologická a interpretativně orientovaná koncepce urbánní sociologie odřezává tuto disciplínu od morfologických (ekologických) a institucionálních dimenzí města. Tím sociologie města ztrácí možnost aplikace v praktických oborech, které zodpovídají za správu a vývoj měst, jako je urbanismus a veřejná správa.

JIŘÍ MUSIL byl absolventem sociologie a filosofie na Filosofické fakultě UK v Praze, do roku 1989 působil jako vědecký pracovník na Fakultě architektury ČVUT v Praze. Přednášel na univerzitách v Londýně, New Yorku, Glasgowě, Amsterdamu, Hannoveru a Canterbury. Po roce 1989 byl ředitelem obnoveného Sociologického ústavu ČSAV v Praze, v letech 1991–93 ředitelem Středoevropské univerzity (CEU) v Praze. Přednášel také na Přírodovědecké fakultě a Fakultě sociálních věd UK a rovněž na Středoevropské univerzitě v Budapešti a ve Varšavě. V letech 1999–2002 byl předsedou Evropské sociologické asociace (ESA). Věnoval se především sociologii města, sociální ekologii a regionální sociologii. Jiří Musil zemřel 16. září 2012.

Použitá literatura

- Abbott, Andrew. 1997. „Of Time and Space. A Contemporary Relevance of the Chicago School.“ *Social Forces* 75, 1997, 4: 1149-1182.
- Atteslander, Peter – Hamm, Bernd (eds.). 1974. „Grundzüge einer Siedlungssoziologie.“ Pp. 11-32 in Peter Atteslander – Bernd Hamm (eds.): *Materialien zur Siedlungssoziologie*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Balon, Jan. 2011. *Sociologie v USA. Historické kontextualizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bidwell, Charles E. 1992. „Chicago Sociology and the Future of Sociological Research.“ Pp. 8-18 in Kazimierz Wodz – Krzysztofa Czekaja (eds.): *Szkola chicagowska w socjologii*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Bláha, I. Arnošt. 1914. *Město. Sociologická studie*. Praha: Melantrich.
- Bláha, I. Arnošt. 1925. *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Praha: Orbis.
- Bláha, Arnošt et al. 1949. „Sociologický výzkum Brna.“ *Sociologická revue* 15, 1949: 33-67.
- Bláha, In. Arnošt. 1968. *Sociologie*. Ed. J. Obrdlíková. Praha: Academia.
- Burjanek, Aleš. 1997. „Urbánní deprivace.“ *Sociální studia* 1997: 167-183.
- Dickinson, Robert E. 1951. *West European City. A Geographical Interpretation*. London: Routledge & K. Paul.
- Ellwood, Charles A. – Wissler, Clark – Gault, Robert H. 1927. *Recent Developments in the Social Science*. Philadelphia – London: J. B. Lippincott.
- Faris, Robert E. L. 1970. *Chicago Sociology, 1920-1932*. San Francisco: Chandler.
- Friedrichs, Jürgen. 1977. *Stadtanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft*. Opladen: Westdeutscher Vg.
- Hamm, Bernd. 1977. *Die Organisation des Städtischen Umwelt. Ein Beitrag zur sozialökologischen Theorie zur Stadt*. Stuttgart: Huber.
- Hampl, Martin. 1988. *Teorie strukturální a vývojové organizace geografických systémů. Principy a problémy*. Praha: Geografický ústav ČSAV.
- Hampl, Martin. 1989. *Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů*. Praha: Academia.
- Chombart de Lauwe, Paul-Henry. 1952. *Paris et l'agglomération parisienne*. Paris: PUF.
- Janák, Dušan. 2006. „Inocenc Arnošt Bláha a počátky sociologie města u nás.“ *Sociální studia* 3, 2006, 2: 11-34.

- Janišová, Helena. 1998. *Zdeněk Ullrich. Příspěvek k dějinám československé sociologie z let 1945-1949*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Janowitz, Morfia. 1970. „Introduction.“ In: Robert E. Park – Ernest W. Burgess: *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kasarda, John D. 2000. „Aerotropolis. Airport-Driven Urban Development.“ ULI on the Future: Cities in the 21st Century. Washington: Urban Land Institute.
- Kellnerová, Hana – Toušek, Václav. 1997. „Brno from the Viewpoint of Factor Ecology.“ *Moravian Geographical Reports* 5, 1997, 1: 45-51.
- Klofáč, Jaroslav – Tlustý, Vojtěch. 1965-67. *Soudobá sociologie I.-II*. Praha: NPL.
- Linhart, Jiří – Rak, Vladimír – Voženílek, Jiří. 1977. „Sociální aspekty ekologické zónace hlavního města Prahy.“ *Sociologický časopis* 13, 1977: 94-102.
- Lundberg, Georgie A. – Bain, Read – Anderson, Nels (eds.). 1929. *Trends in American Sociology*. New York – London: Harper.
- Machotka, Otakar. 1932. *K sociologii rodiny. Příspěvek k metodám empirické sociologie – metoda statistická a individuální*. Praha: Státní úřad statistický.
- Machotka, Otakar. 1937. *Americká sociologie. Sociální podmínky vzniku a rozvoje*. Praha: Melantrich.
- Martingale, Don. 1958. „Introduction.“ In Max Weber: *The City*. Glencoe: Free Press.
- Matějů, Petr – Večerník, Jiří – Jeřábek, Hynek. 1979. „Social Structure, Spatial Structure and Problems of Urban Research: The Example of Prague.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 3, 1979: 181-202.
- Mikulík, Oldřich – Vaishar, Antonín. 1996. „Residential Environment and Territorially Functional Structure of the Brno City in the Period of Transformation.“ *Geografie* 101, 1996: 128-142.
- Mumford, Lewis. 1961. *The City in History. Its Origins, its Transformations, and its Prospects*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Musil, Jiří. 1958. „Statistické rozborů demografické a sociálně-hygienické struktury městských sídlišť.“ *Statistický obzor* 38, 1958, 12: 544-553.
- Musil, Jiří. 1968. *Housing Situation and Perspectives for Long-Term Housing Requirements in European Countries*. Geneva: Economic Commission for Europe.
- Musil, Jiří. 1977. *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha: Svoboda.
- Musil, Jiří. 2011. „Poslední ročník studentů sociologie po únoru 1948.“ *Lidé města* 13, 2011: 373-396.
- Nešpor, Zdeněk R. 2011. *Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium.
- Ogburn, William F. 1927. *Recent Social Changes in the United States since the War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ouředníček, Martin. 2006. *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Praha: Univerzita Karlova.
- Ouředníček, Martin – Temelová, Jana. 2009. „Twenty Years after Socialism. The Transformation of Prague’s Inner Structure.“ *Studia Sociologica* 54, 2009, 1: 9-30.
- Park, Robert E. 1904. *Masse und Publikum. Eine methodologische und soziologische Untersuchung*. Bern: Lack & Grunau.
- Park, Robert E. 1916. „The City. Suggestions for the Investigation of Human Behavior in Urban Environment.“ *American Journal of Sociology* 20, 1915, 5: 577-612.

- Park, Robert E. et al. 1925. *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Park, Robert E. – Burgess, Ernest W. 1921. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Parsons, Talcott. 1937. *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. New York: McGraw-Hill.
- Pfautz, Herold W. 1960. „Introduction.“ In Maurice Halbwachs: *Population and Society. Introduction to Social Morphology*. Glencoe: Free Press.
- Rossi, Peter H. 1959. „Comment.“ *American Journal of Sociology* 65, 1959, 1: 146-149.
- Schäfers, Bernard. 1988. „Stadt und Kultur.“ Pp. 95-110 in Jürgen Friedrichs – Bernard Schäfers (eds.): *Soziologische Stadtforschung*. Opladen: Westdeutscher Vg.
- Small, Albion W. 1924. *Origins of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, Denis. 1988. *The Chicago School. A Liberal Critique of Capitalism*. New York: St. Martin's Press.
- Spengler, Oswald. 1919. *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. München: Beck.
- Stefosis, Dimitris 1995. *Sociálně demografická analýza územních částí města Brna*. Brno: Masarykova univerzita.
- Steinführerová, Annett. 2003. „Sociálně prostorové struktury mezi souvislostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39, 2003, 2: 169-192.
- Sýkora, Luděk. 1999. „Processes of Socio-spatial Differentiation in Post-communist Prague.“ *Housing Studies* 14, 1999: 679-701.
- Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39, 2003, 2: 217-233.
- Sýkora, Luděk. 2008. „Revolutionary Change, Evolutionary Adaptation and Path Dependencies. Socialism, Capitalism and Transformations in Urban Spatial Organizations.“ Pp. 283-295 in W. Strubelt – G. Gorzelak (eds.): *City and Region. Papers in Honour of Jiří Musil*. Opladen: Budrich UniPress.
- Sýkora, Luděk – Kamenický, Jiří – Hauptmann, Petr. 2000. „Changes in the Spatial Structure of Prague and Brno in the 1990s.“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 2000, 35: 61-76.
- Theodorson, George A. – Theodorson, Achilles G. 1969. *A Modern Dictionary of Sociology*. New York: Crowell.
- Temelová, Jana. 2007. „Flagship Developments and the Physical Upgrading of Post-socialist Inner City. The Golden Angel Project in Prague.“ *Geografiska Annaler B: Human Geography* 89B, 2007, 2: 169-181.
- Thomas, William I. – Znaniecki, Florian. 1918-20. *Polish Peasant in Europe and America 1918–1920 I.-V*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ullrich, Zdeněk. 1932. „Komponentální metoda a studium venkova.“ *Sociální problémy* 2, 1932: 370-403.
- Ullrich, Zdeněk (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Prag: Soziologie und Soziale Probleme.
- Ullrich, Zdeněk. 1948. *Nástin sociologické analýzy pražského okolí*. Praha: Vysoká škola politická a sociální.
- Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as Way of Life.“ *American Journal of Sociology* 44, 1938, 1: 1-24.
- Wirth, Louis. 1956. *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.